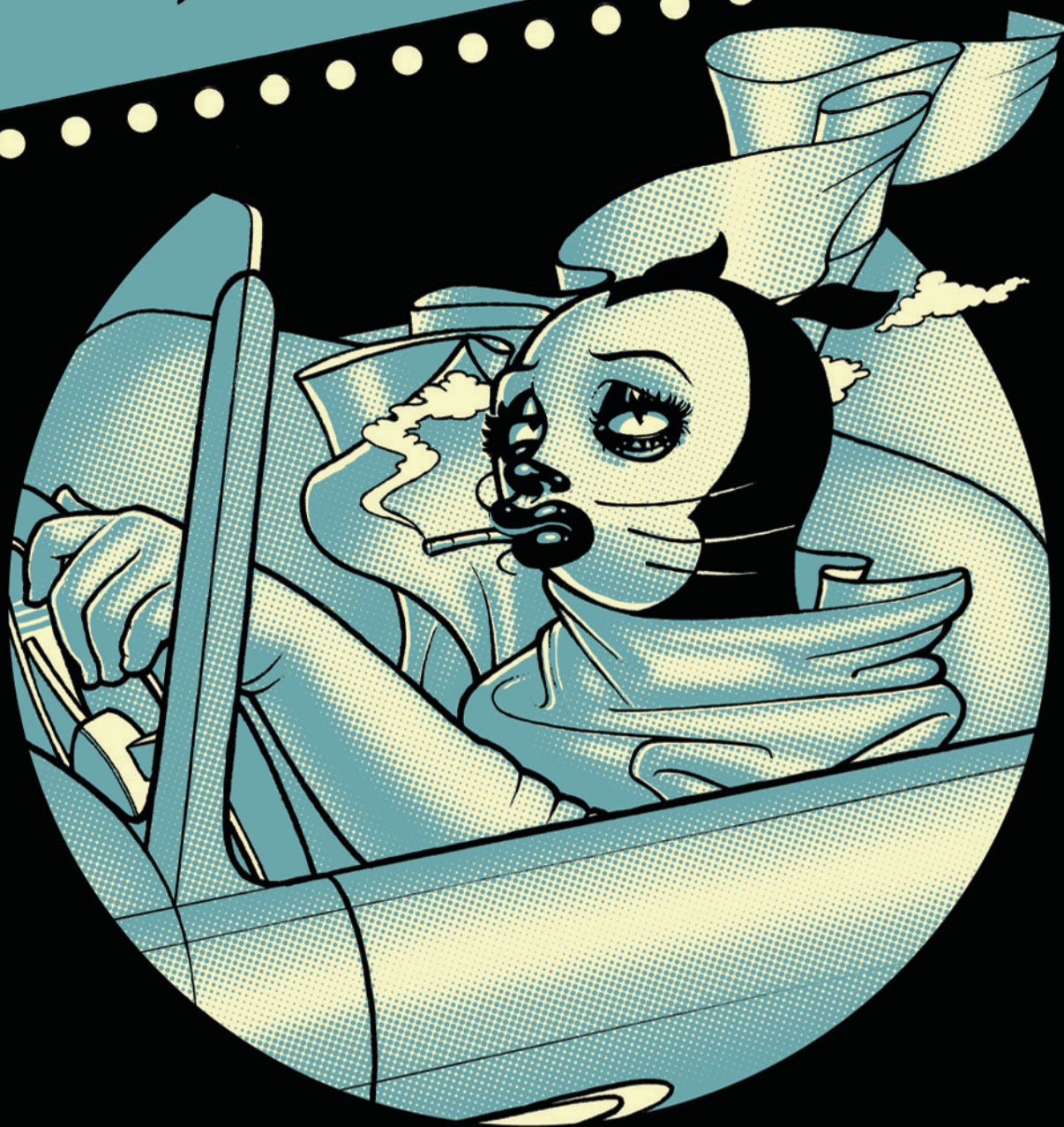

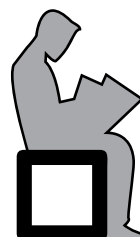
HLADNA KAO LED

strip price NINE BUNJEVAC

Hladna kao led

Strip priče Nine Bunjevac

omnibus
Beograd, 2011.

Nina Bunjevac
Hladna kao led

Izdavač: Omnibus
www.omnibus.rs
office@omnibus.rs

Za izdavača: Dejan Vlaškalić

Urednik: Živojin Tamburić

Prava za ovo izdanje: © Živojin Tamburić

Prava u celini: © Nina Bunjevac

Predgovor: Zoran Đukanović

Lektor: Vasa Pavković

Grafički dizajn: Omnibus, Beograd

Štampa: Offsent Print, Novi Sad

Tiraž: 500

ISBN: 978-86-87071-06-3

ONTARIO ARTS COUNCIL
CONSEIL DES ARTS DE L'ONTARIO

Zahvaljujem se izdavačkoj kući Omnibus, Žiki Tamburiću, Zoranu Đukanoviću, Aleksandru Zografu, Kosari Bunjevac i Odboru za Umetnost provincije Ontarija (Ontario Arts Council) koji je finansijski podržao produkciju stripova "Procedura" i "Avgust, 1976."

Autor

Sadržaj

O hladnoći ljubavi, samoći i samilosti	04
<i>Zoran Đukanović</i>	
Pružna se prilika	11
Gorke suze Zorke Petrović	37
Čekajući Čipa	39
Usamljena u gomili	46
Nameštaljka	51
Procedura	56
Poslednja molba	59
Prava stvar	67
Avgust, 1976	83
<i>Ilustracije</i>	95

O hladnoći ljubavi, samoći i samilosti

Strip priče Nine Bunjevac

Kako se to što radi Nina Bunjevac u svojim stripovima i sa našim emocijama prvi put pojavilo na mom čitalačkom horizontu? Pre desetak godina, tokom jedne od mojih letnjih poseta Beogradu, sedeo sam s dvojicom prijatelja, Sašom Rakezićem i Nebojšom Grujičićem, urednikom kulture u Vremenu. Retko za nekog urednika upotrebim reč talentovan, ali Grujičić je jedan od onih koji pod tu definiciju potpadaju. Hrabar, zaljubljen u svoj posao, zaljubljen u literarne aspekte pisanja za novine, dovoljno lud da strateški uvede kritičko pisanje o stripu u Vreme, kao i da Zografovi stripovi postanu zaštitni znak nedeljnika. Njih dvojica su me pitali kako se već druga decenija života van zemlje odražava na moj jezik i stil? Sjajno, odgovorio sam im smejući se. Na kraju ću se nedovoljno majstorski služiti holandskim, engleskim i maternjim jezikom, ali zar to nije smisao vavilonske zbrke? Pri svakom od takvih sureta Rakezić mi je poklanjao raznoraznu kulturnu periodiku i samizdat, publikacije u kojima se pojavljivao strip manje konvencionalnog tipa. U jednom od pančevačkih glosi izdanja, gde je Saša imao umešane uredničke prste, video sam prvi put Ninine crteže. Urađeni do perfekcije poentilističkim stilom, imali su u sebi „grešku“. Ovakva stilizacija uglavnom daje hladnije produkte, ali njeni su bili nabijeni jednom drugom vrstom energije. Hm, rekoh i zapamtih nagoveštaj jednog drugačijeg senzibiliteta.

Od tada su se njeni radovi pojavljivali u alternativnim i mejnstrim publikacijama i vrlo brzo postala je posebnost unutar njih. Saznao sam da ne živi u zemlji, kao i da je sve češće posećuje i da je u ovdašnjoj stripskoj kulturi prepoznala impulse koji su joj duboko trebali. Prvi broj Stripolisa, *Novi srpski strip 2009*, pa opet Stripolis #2, bili su snažno obeleženi njenom personom. U važnoj monografiji *Ženski strip na Balkanu* njena fenomenalno ironična naslovna stranica uspeła je da spoji nespojive, a postojeće, aspekte egzistencije žene, a stripovima u monografiji potvrdila je da izrasta u majstora stripskog pripovedanja. Začuđujuća elegancija njenog vizuelnog izraza, smelost da se u priči ide do kraja, da se prostor pripovedanja proširi preko konvencionalnih granica, snažno privlače čitaoca da se preda njenoj beskompromisnoj pripovedačkoj snazi i talentu.

Ninu nisam poznavao, sve dok nismo počeli da komuniciramo preko Facebooka i mejlovima na liniji Toronto-Amsterdam. Bez obzira što ne samo da poznajem mnoštvo autora nego sam i duboko zalazio u njihove autorske laboratorije, uvek na

UZALUD SAM SE NADALA... TE VEČERI JE TORVALD DOŠAO KUĆI JAKO NERASPOLOŽEN I OTIŠAO PRAVO U KREKET.

NIJE REKAO "DOBRO VEČE" - NIJE ME ŽAK NI POGLEDAO.

Ima li išta tužnije od ignorisanja našeg nuđenja koje postaje jedno

početku imam rezervu da li treba upoznati autora, koliko to može da odvuče od dela, a ono je važnije od nas oboje. Borhes (Borges) je napisao: „Jednom se G. K. Česterton (G. K. Chesterton) spremio da poseti Buenos Aires, a ja sam bio predviđen među zvanicama... to me je razveselilo, ali sam ipak osetio kako je na neki način bolje da on ne dođe nego da ostane u svojoj jasnoj udaljenosti. Smatrao sam, osim toga, da ga poznajem kao najboljeg prijatelja i da je to već dovoljno.“

Dakle, prevashodno je reč o druženju s Nininim stripovima. Ipak, i o još nečemu. Čitao sam pažljivo Ninine intervju. To je, takođe, gradivni materijal za analizu. Autora nikada ne uzimam kao vrhovnog arbitra u tumačenju dela, jer onog trenutka kad delo postane javna činjenica, ono nije više u vlasništvu autorove interpretacije, a autoru preostaje jednako pravo na tumačenja kao i bilo kojem čitaocu. Ipak, sasvim iskren da budem, malo pažljivije slušam šta ima da kaže autor dela nego glasove ostalih čitalaca. Specifičnost Nine Bunjevac je što ona dolazi iz slikarsko-likovnjačkog profesionalnog prostora. Karakteristično je da odatle dospel

autori stripa, a zanimljivo da ih je sve više, imaju izrazitu samosvest o onome što rade, u njenom slučaju adekvatnu rezultatu koji stvara. U jednom trenutku email prepiske napisala mi je: „Verujem da doživljavaš moje stripove baš kako ih ja stvaram, a mislim i da pišeš tako - to ti je neki osećaj kao da vadiš zube, a oni ti opet narastaju. Mukotrpan rad je tu u pitanju.“ Ne znam u kojoj meri ovaj predgovor može da pruži novo u analizi i interpretaciji. Nina

Nina Bunjevac briljira kada god spaja horor s glamurom, očajanje sa snovima

je u nekoliko retkih, ali briljantnih intervjuu pružila nemalo iskrenih i prodornih uvida u mehanizme svog storytellinga. Ono što je koincidencija, neka vrsta postvarivanja Ninine metafore, jeste da pišem ove redove sa razdirućom zuboboljom.

Nina Bunjevac uopšte nije razapeta između alternativnog i klasičnog stripskog izraza. Naprotiv, u njoj su ova dva suprotstavljena polariteta sjedinjena! Ona je živi dokaz da su vremena antagonizma između alternative i klasičke iza nas. Nina u istom dahu može da izgovori: moji najveći uticaji su Čarls Brns (Charles Burns, posebno *El Borbaj*), Ričard Kramb (Richard Crumb) i – Aleks Rejmond (Alex Raymond), zaista volim njegov stil, taj romantični, starinski stil crtanja. Upravo u rasponu između Rejmondove elegancije i Brnsove egzistencije bojno polje je njenih stripova. Istovremeno, potpuno je zaljubljena u alternativnu

scenu u Srbiji i Hrvatskoj i nalazi ih vibrantnijima od scene u Kanadi. U Srbiji su to stripske radionice, izložbe, hepeninzi, a pre svega Zograf, Wostok, Maja Veselinović... U Hrvatskoj, za štampanu verziju Komikaza, čiji je osnivač Ivana Armanini, Nina kaže da je kao biblija underground stripa, a voli i *Crnu Micu* Irene Jukić Pranić.

Ne znam šta misli o stripovima Linde Beri (Lynda Barry) i da li ih je čitala. Ako nije, možda u njima nađe srodnika, ne u grafičkom nego u senzibilitetskom pogledu. Linda Beri odličan je poznavalac očajanja i nezgrapnosti življenja. Možda Linda i Nina zaista dele neke uznemirujuće uvide u ljudsku prirodu? Obe su se, takođe, bavile pedagoškim radom u oblasti stripa, što izgleda da je profesija koja dolazi, uz rastuću samosvest šta i kako radimo ako se izražavamo u ovom mediju. O čemu govorimo kad govorimo o stripu, da parafriziram Karvera (Carver).

O jednoj drugoj inspiraciji Nina mi je, međutim, govorila. „2000. godine sam pročitala knjige Dubravke Ugrešić *Muzej bezuvjetne predaje* i *Kulturu Laži*. Prolazila sam kroz neku veliku emotivnu krizu, i nisam mogla to da identifikujem, nisam znala odakle dolazi. Čitajući o njenim utiscima o raspadu Jugoslavije, masovne histerije, nacionalizma, nisam mogla a da ne primetim nostalgiju koja je prožimala celu knjigu. I jedna i druga knjiga su me oborile. Tada sam prestala da radim ulja na platnu i počela da se bavim skulpturnim radom, pravila te lutke, a u isto vreme i strip. Tako da sam se iz statičkog medija polako počela kretati ka narativnom. Ona mi je nekako podarila glas, inspirisala, otvorila oči.“

Nina Bunjevac nije autor koji se bavi citatnošću svojih senzibilitetskih uzora i srodnika. Ako hoćemo da tražimo njihove odjeke, oni su duboku skriveni u utrobi njenih karaktera. A po radikalnosti i strasnosti socijalno-egzistencijalnog angažmana, neki njeni radovi imaju srodnosti s onim što piše dramska spisateljica Milena Marković.

Što se ex-YU stripskih poređenja tiče, ona je najtalentovaniji nastavak (irelevanto je da li to Ms. Bunjevac zna ili ne) onoga što je radio Željko Zorica u grupi ZZOT (setimo se njegove junakinje Fahrije Pešić i njenog ljubavnog života, devojke V. Z., *Porodice koja nije izdržala...*), ne toliko po nasilju (mada je u stripovima Nina Bunjevac nasilje stalno implicitno prisutno i kada se ne ispoljava), nego po seksualnoj neposrednosti, otvoreno narativnom pristupu, ironičnom potencijalu i talentu za unutrašnji monolog. Možda postoji još jedna stvar vredna pomena, jednom je rečeno, ZZOT i Karl Marks (Karl Marx) su prijatelji. Dug je put između melodrama Daglasa Sirka (Douglas Sirk) i ratnih priča sa Balkana izvezenih u strip idiomu (2008. godine Nina Bunjevac je u Torontu izložila vezove ogromnog formata, a povezane u strip sekvencu!). Jednom su

napisali za nju da je istinski raritet. Multitalentovana vizuelna umetnica, Nina Bunjevac se kretala od slikarstva naizgled fotorealističkog, a u stvari duboko psihološkog i egzistencijalnog, tokom druge polovine devedesetih, preko fascinantnih skulptura i instalacija koje su u sebi već krile jezgro priče, sve dok nije otkrila narativni potencijal stripa. Privukla ju je, kaže, integracija teksta u svet vizuelnog, uloga humora. Interesantno da je Nina Bunjevac imala novu vrstu uzbuđenja, čak treme u trenutku kada se na zidovima galerije, u Propeler Centru u Torontu, marta ove godine, nisu pojavile njene slike, skulpture i instalacije nego table stripa, kada su i galerijski zidovi izrekli: ovo je Nina Bunjevac, strip autor. To jeste bila transpozicija, matematičko prebacivanje članova (kulturne) jednačine s jedne strane na drugu, premeštanje, odnosno muzičko prevođenje na drugi ton, u traganju za najintimnijim izrazom, sebi najintimnijim medijem, što se ne više tako retko javlja među savremenim vizuelnim umetnicima. „Kada sam bila deset godina stara, boravila sam kod bake u selu podno planine Mali Jastrebac. Tamo sam došla do gline, od koje sam vajala ljudska lica. To me je dovodilo do euforije. Stariji su bili previše zaposleni da bi primetili kako razgovaram sa likovima koje sam kreirala. Kasnije sam uživala u tome da prihvatim nove medije koji su mi dolazili pod ruku, iako je strip trajna opsesija, zato što ta umetnost odražava moju strast ka pričanju priče.“ Otkrivši integralni narativni potencijal u ovom mediju, Nina je odlučila da bude strip pripovedač, nadajući se da može da postigne emocionalnu energiju koju su za nju imale priče njene bake Momirke, za Ninu ključne osobe u njenim formativnim godinama, osobe koja je na neki način izvršila inicijaciju Nininog duhovnog i kreativnog putovanja.

Odavno se više ne vode sholastičke rasprave iz osamdesetih godina, da li je stripu mesto u galerijama? Da li je stripu mesto na internetu, bilo zaštićen kopirajtom, bilo prenošen rapid linkovima i torrentima? Ovo pitanje više ne postavlja niko, ko nije prespavao poslednju google deceniju. Nije više pitanje *da li* nego *kako* internet komunikaciju, distribuciju i promociju stripa regulisati, između ostalog i pravno. Mnogi kolekcionari stripa kažu da je samo za poslednjih godinu dana njihova digitalna kolekcija dosegla trećinu njihove analogne kolekcije

koju su mukotrpno sakupljali decenijama. Stripu je mesto svuda, na posterima sa gigantski uvećanim prizorima, na muralima, digitalnim ekranima bilo koje veličine, od kompjutera, televizora, laptopa, iPada, Kindla, mobilnog telefona, džinovskih ekrana na trgovima, uramljenih originala na privatnim i javnim zidovima, u galerijama, u televizijskim emisijama, dokumentarnim filmovima, filmovima i filmskim adaptacijama stripova, bilo gde... Da, čak i na kioscima, a svakako u knjižarama gde možete razgledati i kupiti knjigu koju upravo držite u rukama. Koji je šaljivdžija poslednji put strip nazvao masovnim medijem, nasuprot pozorištu ili književnosti? Davno bilo, negde tamo u dvadesetom veku. Odnosi masovnog i elitnog, trivijalnog i umetničkog još su u periodu odmakle postmoderne u osamdesetim bili do kraja dovedeni u pitanje. Strip jeste moćan medij ali ne zato

što je bio „masovan“, odavno to već nije, u značenju dominantne distribucije u dnevnim novinama, nego zato što „spinuje“ svoj izraz u neraskidivi vrtlog integralne naracije.

Desila se logična progresija od odštampane stranice, koja je sama po sebi javni artefakt, do galerijskog zida gde je stripski proces ogoljen, originali izdvojeni, nesmanjeni u procesu štampe, stavljeni ispod stakla, kao uostalom i na svim ekranima na kojima strip posmatramo, čitamo, zumiramo, ronimo u njega, sanjamo. U galeriji postoji još nešto, što nam ekrani uglavnom ne pružaju, direktna povratna sprega, čak intimnost. Posmatrač može izbliza posmatrati

originale stripova. Autor može direktno posmatrati, videti reakciju na licima posmatrača njegovog dela. Dobro, s dva iPada 2 s dvostrukom kamerom dala bi se izvesti dosta verna simulacija/virtuelizacija ovog procesa čak i na dva različita kontinenta. Video Skype komunikacijom bi ovaj ljubavni trougao autora, dela i čitaoca takođe mogao da uskrsne.

Izložba u Propeler Centru imala je naziv *Ovde i tamo*, dve tako važne odrednice za život Nine Bunjevac. *Nomen est omen*. Već samo ime sadrži lutnju dijasporne raspolućenosti egzistencije, fizičkog boravka i svesti autora strip knjige koja se nalazi pred vama, takođe i pisca predgovora, a ništa manje ni urednika izdavačke kuće Omnibus. Toronto, Amsterdam, London, Beograd. Omnibus, „za sve,

Dodir Nininih ironičnih krila nije dodir prezira

svima“, prostrano putničko vozilo s više sedišta za redovan javni saobraćaj. U ovom slučaju omnibus neverovatnih, ali umetnički do ispod kože istinitih strip priča Nine Bunjevac. Nije izabrala kao formu grafički roman nego zbirku priča. Od slikarstva, krenula je da se vrati samoj srži pripovedačkog čina. Otud *strip priče* u podnaslovu. Ona hoće i majstorski pokazuje da ume da pripoveda. Stripski.

Kompoziciono majstorstvo kojim ona vlada, ogleda se u uvodnim sekvencama *Pruža se prilika*. Koncentrične kompozicije na prve tri stranice Selmu spiralno uvode u mogućnosti novog, obećanog života. Selma je lepa, ali nije lepotica. To je lepota koja postoji relativno kratko, dok je životne prilike ne potroše, što okrutnije, to brže. Četvrta stranica je imperijalno arhaična. Trijumf istraživačke nade, ali i mogućnost da se Selma pretvori u Robinzon Selmu Krusoa u pustoši sveta u koji stiže. Kružne

Oni su gubitnici, majstori miskomunikacije do perversnosti. Njihov tvorac ih prati do dubine pada, do totalne ogoljenosti života.

kompozicije su lajtmotiv u *Pruža se prilika*, vrtiće se u prikazu horora tetka Katinog stanja i pred završni zum unatrag u obraćanju ujki Dini. Portretisanje telesnosti veoma je važno u Nininim stripovima, a najvažniji proces jeste trošenje tela i duše. Ms. Bunjevac briljira kada god spaja horor s glamurom, oćajanje sa snovima.

Jedna od priča u ovoj knjizi, *Prava stvar*, bazira se na onome što psiholog Skinner (Skinner), osnivač radikalnog bihejviorizma, zove „praznoverjem goluba“. Životi ljudi i golubova protiču u „biološkom optimizmu“, nekoj vrsti nade da postoji veza između našeg ponašanja i događaja koji ga nagrađuju ili kažnjavaju. Golub svoje nasumično mahanje krilima povezuje sa davanjem hrane u laboratorijskim

uslovima, po principu instinkta nade. Naša vera u magijski uticaj na sudbinu ništa nije drugačija od golubije. Eto, svi smo non-stop zabavljeni odgovaranjem na večito pitanje šta sam učinila/ učinio da zaslužim ovo što mi se dešava?

Nina Bunjevac je varirala svoje priče pri novim objavljivanjima, povremeno menjala tekst ili pak monatažu sekvenci, pogotovo za potrebe usaglašavanja u veće narativne cikluse, kao što je *Zorka*, i u pripovednu celinu zbirke koja je pred vama. U većini slučajeva reč je o fine-tuningu, sitnom ali važnom podešavanju glasova i tonova u pripovedanju. Imam osećaj, međutim, da veća eksplicitnost završnog prizora u *Proceduri* nije povećala intenzitet. Jednostavno gašenje svetla i uzdah bili su rećitiji od svih reći. Tu prvobitnu verziju ćemo naći u monografiji *Ženski strip na Balkanu*.

Omiljeni citat Nine Bunjevac su reći kanadskog komičara Lorne Majklsa (Lorne Michaels): „Nadvladavao me je osećaj da neko, negde na svetu, misli na mene upravo sada. Zgrabio sam telefon da pozovem tu osobu, ali linija je bila zauzeta.“

U kratkom dokumentarnom filmu *Žene u stripu* (ArtSync, 2011) Nina Bunjevac osebi je rekla da je poklonik tragićnog humora, tragikomedije. Odakle njene priče potiču? Iz lićnih iskustava, ćitanja, slušanja, posebno iz slušanja prića starih žena iz nekadašnje Jugoslavije i, na kraju, jednostavno iz života kao takvog. Naravno, iz života svi mi biramo šta ćemo isprićati, a šta prenebregnuti, zaboraviti ili prećutati.

„Nakon što sam stigla u Kanadu, doživela sam nešto poput kulturnog šoka, nedostajali su mi prijatelji i rodbina. Iako sam bila prihvaćena

od strane vršnjaka i umetnićkih krugova, osećanje nostalgije me je pratilo bar tri godine, tokom kojih sam se neprekidno batrgala između Nine “kanadske umetnice” i Nine “srpske emigrantkinje”. U jednom momentu sam napustila školovanje i zaposlila se u jednoj srpskoj kafani u Torontu, samo zato da bih bila među zemljacima. Družila sam se sa ljudima koji su tamo radili – muzićari, turbofolk pevaći, kriminalci, dileri, pristojni porodićni ljudi... Nakon što je kafana zatvorena, ja sam se vratila u umetnićku školu... Iako nisam održala kontakt sa ljudima koje sam znala iz kafane, iz tog iskustva je nastala većina scenarija za moje stripove.“

Jednom sam napisao: travestija je postupak kojim se ozbiljnost prerušava u šalu, ali se pri tom zadržavaju

neki elementi ozbiljnosti, dubine, gorčine. I kod parodije i kod travestije reč je o prerusavanju, ali se travestijapokazuje kaoneštoambivalentnijipostupak. Dok se parodija kreće ka jasnijoj detronizaciji onog što je pre parodiranja predstavljano kao ozbiljno, travestija nije toliko opredeljenog smera. Travestija osciluje i time stvara dvosmislenost. Travestija sumnja u potpunu izvesnost istine, a time i u jasnu mogućnost detronizacije. Otud ovako shvaćena travestija sadrži element samoironije. Ona se gorko osmehuje svome predmetu. Priče o Zorki su priče o izgubljenosti u svetu. I o zanimljivosti, čak dirljivosti tamne strane ljudskosti. Možemo i trebamo da se smejemo u toj tami. Nina Bunjevac kaže, u stanju sam da se smejem i vidim crni humor u onome čemu se drugi ne bi smejali.

Dodir Nininih ironičnih krila nije dodir prezira. Autor ovih stripova nema prezir prema svojim junacima. Ironija u ovim stripovima nimalo nije trijumfalne vrste. Reč je o tragičnoj komediji, posebno vrsti saosećanja. Ono je neophodno da bi se ušlo u svet i svest ovih karaktera. „Moja junakinja Zorka Petrović

je usamljena devojka opsednuta idejom da pronađe svog muškarca. Ona radi u industriji prerade mesa, i voli da jede brzu hranu gledajući američke TV programe. Na neki način, ona je danas postala žrtva, a ne neprijatelj američke medijske mašinerije“. Zorkina definicija slobode je dirljiva: slobodna sam kao ptica, mogu da jedem šta hoću, gledam TV koliko dugo i kad hoću (ponajčešće njen omiljeni šou *Seks i smrad*) i zakažem abortus čim se pojavi slobodan termin u bolnici. Ciklus posvećen Zorki Petrović priče su usamljenosti i melanholije, življene u punom intenzitetu groteske.

U ovoj poetici bezizlaznosti, karakteri jesu pohabani i vulgarni. Nininim stripovima uvek smo zatečeni. Otvorenom seksualnošću, neposrednošću jezika, sistematskim izborom najgorih rešenja od strane većine njenih karaktera. Reč je o gašenju žeđi na pogrešan način. Oni su gubitnici, majstori promašene komunikacije do perversnosti. Nina Bunjevac prati ovo osećanje do dubine pada, do totalne ogoljenosti života, pri tome kreirajući veličanstvene karaktere, neodoljive u toj svojoj pogrešnosti. U tome jeste i njena hrabrost i njen talent da stvori duboko nepornografski pristup životu. Njeni likovi jesu zanemarene i nekompletne ličnosti, ali su dirljive, kao i svi mi, dok svojim ameboidnim pseudopodijama pokušavamo da od ovoga što se zove život proizvedemo smisao. U ovim stripovima nema građanskog moralizma, ali

ima makar ironičnog prihvatanja, jedne vrste etike saosećanja kroz minuciozno praćenje pada, kroz sve igre samoobmanjivanja, poricanja realnosti, sentimentalnih zavaravanja i, jednostavno, očajanja. U aktivnom svetu, Zorkine mogućnosti su skućene i puste. U pasivnom svetu, za nju se otvaraju nepregledna polja jeftinih fantazija koje su anestetik.

Ljubav za groteskno oslanja se na neke od najsurovije lepih poetičnih tradicija koje znam. Rajner Verner Fasbinder (Rainer Werner Fassbinder) i crni talas jugoslovenskog filma, u ovom kontekstu pre svega Dušan Makavejev i Živojin Pavlović. Nina Bunjevac pripoveda s egzistencijelnim nabojem Fasbinderovih

najradikalnijih filmova. Ljubav ume da bude hladnija od smrti. To je znao Fasbinder, to odlično zna i Nina. A što se tiče crnog talasa, nije bio problem što je filmsko pripovedanje bilo mračno i ružno (videti knjigu Živojina Pavlovića, *O odvratnom: o kulturi, o umetnosti, o individui, o mnoštvu*) nego što su filmovi bili istiniti. Istinitost je bolela, sećam se još dok

sam kao dečak, cunjajući po zemunskim biskopima u mrtva popodneva, nabasao na te filmove. Ružno i mračno, ako je shvaćeno na žanrovski način, je egzistencijalno bezazleno. Međutim, istinitost ili, preciznije, njihova autentičnost je bolela, i gledaoce i vlast.

Priča *Avgust 1976.* je nešto potpuno vanserijsko što se dogodilo u mediju stripa. Dva su razloga za to. Jedan je traumatičan biografski podatak vezan za ovu priču: „Strip je inspirisan mojim nezadovoljstvom sa pojavom i akcijama klero-fašističkih grupa u Srbiji, naročito u kontekstu fijaska povorke festivala Belgrade Pride i stanja Romske manjine. Strip je baziran na pogibiji mog oca Petra, koji je u političkom izbeglištvu bio upleten sa Nikolom Kavajom, takozvanim „lovcem na Tita“. Otac je 1976. godine poginuo u Torontu sa dvojicom prijatelja, u nerazjašnjenjnoj eksploziji, planirajući napad na Jugoslovenski Konzulat. Svi smo u porodici osetili teret nacionalizma u destruktivnom duhu. Duh sličan tome je petnaestak godina kasnije doprineo samom raspadu Jugoslavije, i skorom uništenju života jedne generacije.“ Politika je nešto zaronjenija u njenu porodičnu istoriju nego što to obično biva, zaronila je u nju kao nož što prodire u meso. S očeve i majčine strane bila je suočena s dva porodična iskustva i doživljaja sveta, rojalističkim i nacionalističkim, s očeve, i titoističkim i socijalističkim, s majčine. Iz paradoksa života i istorije ovog podneblja

Nina Bunjevac i Dušan Makavejev

groteskno zgusnutih u jednom jedinom, njenom životu, rodilo se osećanje da se može birati vlastiti put. Tome je posvećen ovaj strip. Ipak, setimo se Nabokovljevog upozorenja o varljivosti biografije. Sva ova traumatska prošlost nije stvorila lepotu stripske naracije u *Avgustu 1976.* nego samo Ninin talent i hrabrost da se ovakve teme poduhvati. U telu koje crnim rukavicama pokriva grudi i posmatra rulju željnu linča, spajaju se tela i agonije Šarlote Rempling (Charlotte Rampling) iz filma *Noćni portir* i autora ovog stripa. Ko se seća plakata ovog filma, jasna mu je simbolika kapa.

Mirko Ilić, veliki talent strip medija i istinski vođa grupe Novi kvadrat, svoju stripsku karijeru je, pre no što se zauvek posvetio dizajnu, izgradio crtajući perfekcionistačke stripove poentilističkom tehnikom. Setimo se stripova *Na istoj strani*, *Opstanak*, *Istorija ljudske gluposti* i *Rođen da bude divlji*. Za kratko vreme uspeo je mnogo u stripu, izuzev da crtežu podari toplinu. Trideset godina smo morali da čekamo na stripskog poentilistu koji je u takvu stilizaciju uneo toplinu, krvavu toplinu. Taj moćni poentilista je Nina.

Oproštaj koji se nije mogao desiti u životu jer sat već otkucava, nežnost je u sećanju

STRAŽALA SAM DOLE DA GA POZDRAVIM - I ON JE TAMO STAJAO - KAO KADA SMO SE PRVI PUT SRELI - SA POKLONIMA I CVEĆEM I BLAGIM OSMEHOM ...

ZNALA SAM DA ĆE OD SADA STVARI BITI DRUGAČIJE - I TADA SAM ZAKLJUČILA - MADAM M NIJE BILA ŠALA - BILA JE PRAVA STVAR.

Životi ljudi i golubova protiču u „biološkom optimizmu“, nekoj vrsti nade da postoji veza između našeg ponašanja i događaja koji ga nagrađuju ili kažnjavaju

Rođena u Kanadi, s nepunih godinu dana Nina Bunjevac se preselila s majkom u Jugoslaviju, odrastavši u Zemunu i Nišu, do povratka u Kanadu 1990. godine. Tada je imala šesnaest godina. Tamo se formirala kao vizuelni umetnik. Bravado njenog humanizma i nade je njen odgovor na pitanje da li namerava da dođe u Srbiju? „U Srbiji se jedino osećam kao potpuna osoba. Povratak je neizbežan. Verujem da ću jednog dana živeti u Srbiji, jednoj demokratskoj državi koja doprinosi razvoju čovečanstva, u kojoj su manjine zaštićene zakonom i humanitarnom akcijom. Bila bi mi čast da doprinesem, koliko god mogu, razvoju jedne takve zemlje.“ Ova potpuno dirljiva ljubav prema zemlji koja može da postane to što sanja Nina, zasluđuje osmeh i prijateljski zagrljaj. Za kraj, on dolazi od Maje Veselinović, Ninine talentovane koleginice iz Beograda. Jednom je kratko, ali precizno opisala stripove Nine Bunjevac: „Preпустите се магји таџика, уживајте...“

Zoran Đukanović

Pružá se Prilika

PIŠE I CRTA:
NINA BUNJEVAC

TELEFON ZAZVONI A JA JURNUH DA SE JAVIM. EH, DA SAM SAMO ZNALA...

HALO?

KAD ONO - UJČE DINO IZ AMERIKE!

**PA, GDE SI TI BRE, UJČE?
MI SVI VEĆ MISLILI DA SI MRTAV.**

BIO JE BAŠ ONO, ŽIV.

**LEPO SMO SE ISPRIČALI, O TETKA KATI,
ZA KOJU JE REKAO DA SE STRAŠNO
RAZBOLELA, TE NJEGOVOM
BIZNISU ZA ČIŠĆENJE
KANCELARIJA...**

**JA MU ISPRIČALA KAKO JESTE, O NEMANJU BENZINA,
REDOVIMA ZA HLEB, KOZMETIČKOM KURSU...**

**STRAAAŠNO JE DOSADNO - IMAMO
SAMO JEDNOG DEČKA U ODELJENJU, A I ON JE
KAO NEKO ŽENSKO.**

**...NEGO SELMA,
RECI, DA LI BI TI DOŠLA
MALO DA NAS POSETIŠ?
ČISTO DA VIDIŠ...**

...KAKO TI SE SVIĐA OVDE.

**TO BI TI BILA
DOBRA PRILIKA.**

DA? ODLIČNO!

AHA!

**PA NARAVNO DA SAM REKLA DA! KOJA BI BUDALA NA
MOM MESTU REKLA NE?**

I TAKO, JEDNO NEDELJU-DVE NAKON NAŠEG
RAZGOVORA, ŽOVEK MI POSLA KARTU - DOK
SI REK'O PIKSLA JA TI SE NAĐOŠ NA PUTU ZA...

...AMERIKU!

KADA JE AVION POLETEO, ZAKLELA SAM SE DA SE
NIKADA VIŠE NEĆU VRATITI NA BALKAN.

**UJČE ME JE SAČEKAO NA AERODROMU. VOZIO JE
BESNA KOLA SA KOŽNIM SEDIŠTIMA I AM-FM
RADIOM.**

USPUT ME JE BOMBARDOVAO FRAZAMA KAO:

ZAPAMTI...

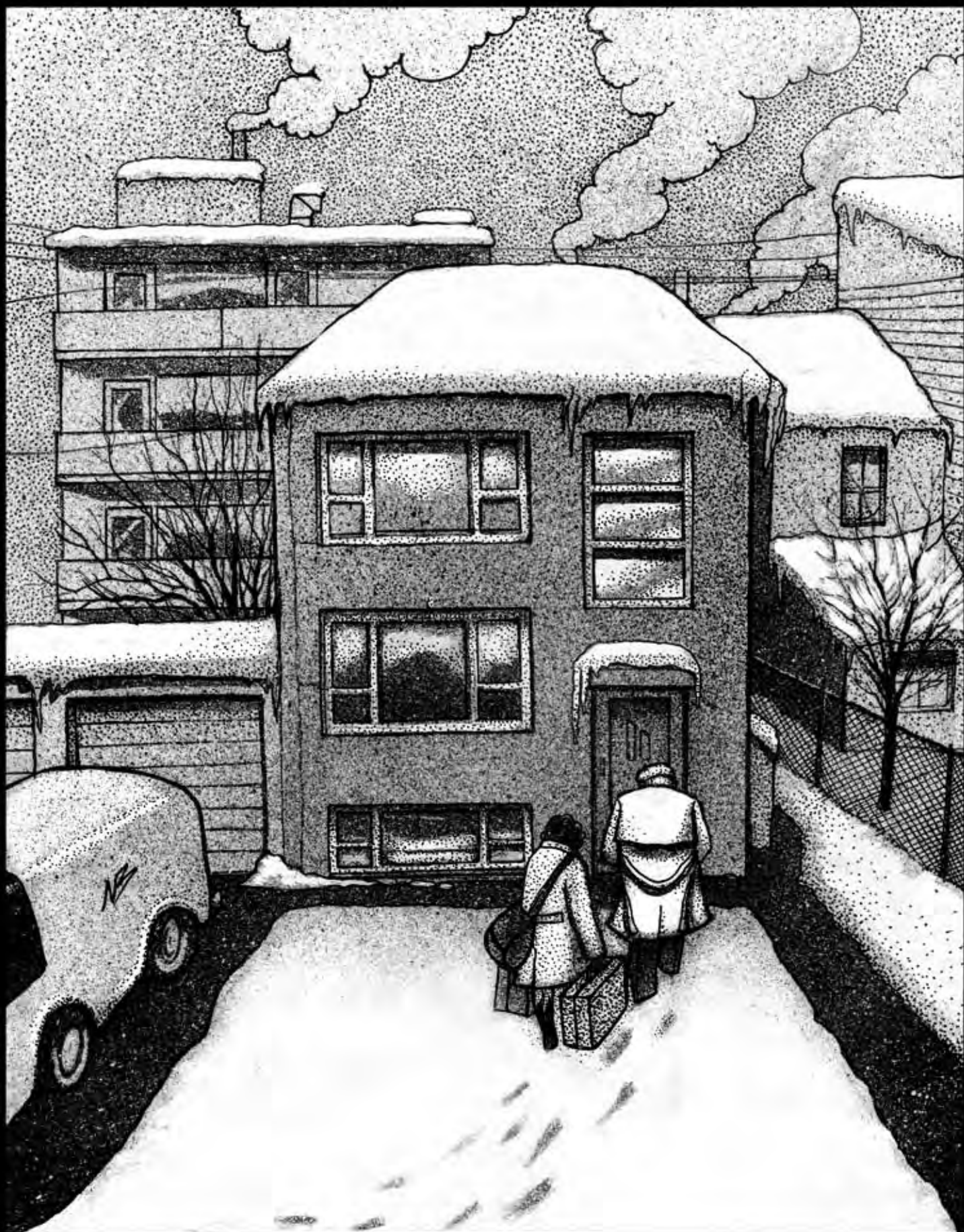
..NIŠTA!

**NE ZABORAVI -
U ŽIVOTU TI NIŠTA NE DOĐE
BESPLATNO...**

**I KADA SE ŠANSA UKAŽE
- A UKAZAĆE SE SIGURNO -...**

...ZGRABI JE!

UJČE DINO I TETKA KATA SU ŽIVELI U PODRUMU DVOSPRATNICE - STANOVE NA PRVOM I DRUGOM SPRATU SU IZDALI - NE BI LI POKRILI POREZNE TROŠKOVE, STRUJU I VODU..

**OD MENE SE OČEKIVALO DA SE BRINEM O TETKA
KATI ZA STAN I HRANU. ODMAH SE DALO PRIMETITI
DA ĆE TO BITI MALO TEŽI POSAO - EM JE ŽENA BILA
U KOMI, EM JE ZARASLA U DLAKE I ŠTROKU.
U NJENOJ SOBI OSEĆAO SE VONJ MOKRAĆE I ŽUČI.
REKOH, DAJ GRE'OTA, NIKO NE ZASLUŽUJE DA
IZGLEDA TAKO JADNO...**

NAKON SATI RIBANJA, MASAŽE I TURPIJANJA, TETKA KATA SE PROSTO PREOBRAZILA U GLUMICU.

**TE VEČERI ME JE UJČE DINO ODVEO U JEDNU FIRMU DA OBAVIM
ČIŠĆENJE. TO JE TREBALO DA MI BUDE POSAO, NE BIH LI ZARADILA
NEKU PARICU, DA SE NAĐE - U SLUČAJU DA SE - NE DAJ BOŽE -
OKLIZNEM I SLOMIM VRAT ILI TAKO NEŠTO.**

**ROZARIO JE BIO DOMAR NA DUŽNOSTI TE VEČERI. SVIDEO MI SE
NA PRVI POGLLED, A MISLIM DA SAM SE I JA DOPALA NJEMU.
UJČE DINO ME JE JEDNOSTAVNO GURAO KA IZLAZU I KADA SMO
KONAČNO IZAŠLI, REČE: "OD OVOG TIPRA SE PAZI I NIPOŠTO SE NE
UVLAČI U RAZGOVORE SA NJIM."**

TADA ME JE PREDAO MARIJI, MOJOJ ŠEFICI, KOJA MI JE ONAKO STALJINISTIČKI ODRŽALA PREDAVANJE O ČISTOĆI.

**...ZNAČI, TO TI JE VISOKA
PRAŠINA...
I NISKA PRAŠINA...**

**TO KONTROLIŠEM SVAKOG DANA,
LIČNO!**

**VIDIŠ TO? TO NE ŽELIM
DA VIDIM!**

**BAŠ JE BILA NEKI ŽUDAN TIP - NIJE ME NI U OČI POGLEDALA
- AMA' NI JEDAN PUT!**

**PRI ZAVRŠETKU RADNE SMENE PRONAŠLA SAM CEDULJICU,
PRILEPLJENU NA PROZOR JEDNE OD KANCELARIJA, OČIGLEDNO
NAMENJENU BAŠ MENI.**

**BILA SAM UMORNA I OD LETA AVIONOM I OD ŽIVOTA, A OD
SMRADA KAFENOG TALOGA I GNJILIH BANANA MUTILO MI SE
U ŽELUCU.**

BRIZNUH U PLAČ I MUNJEVITOM SE BRZINOM SPUSTIH DO PRIZEMLJA GDE ME JE ROZARIO ČEKAO RAŠIRENIH RUKU...

**Hajde, hajde devojčice,
...Rosario je tu, ništa ti
ne brini...**

**I tako me je nežno držao u svom naručju, kao dete,
sve dok se uče Dino nije vratio da me vodi kući.**

**DOK NAS JE VOZIO KUĆI, DINO JE BIO STRAŠNO NERASPOLOŽEN.
AKO SE IZUZME:**

**SUTRA UVEČE IDEŠ PEŠKE NA POSAO.
NEMA VIŠE DA TE RAZVOZIM PO GRADU KAO ŽOFER.**

...NIJE IZUSTIO NI JEDNU REČ.

**TE NOĆI ME JE PROBUDIO ZVUK OTVARANJA VRATA MOJE SOBE.
UJČETOVA SENKA KLIZILA JE PO ZIDU...**

SKREEECH...

PITALA SAM SE - ŠTA JE TO MATORI PERVERZNIJAK HTEO?

ŽULA SAM KAKO MI OTVARA KOFER... PA ONDA KAKO DIŠE DUBOKO, KAO DA UDIŠE AROMU...

NAKON NEKOG VREMENA, DINO KONAČNO SVRŠI, ZATVORI MOJ KOFER I IZAĐE KRIŠOM IZ SOBE.

VIŠE NISAM MOGLA DA ZASPIM. IDUĆEG JUTRA SAM BILA ŽIVA NEISPAVANA. KATU SAM OKUPALA I NAHRANILA KAO ŠTO SE OD MENE OČEKIVALO.

PO GLAVI SU MI SE VRTELE DINOVE REČI: "NIŠTA TI U ŽIVOTU NE DODE BESPLATNO, NEŠTO UVEK MORA DA SE PLATI..."

BILA SAM LOŠA NA POSLU - NIKAKO NISAM USPEVALA DA SE KONCENTRIŠEM NA RAD...

ŠTA DA RADIM?

DŽEPOVI SU MI BILI PRAZNI...

PRIJALO BI MI PIVCE...

U JEDNOM TRENUTKU SE SETIH...

ROZARIO!

ROZARIO ĆE MI POMOĆI!

SRELA SAM GA PORED LIFTA.

KADA IZLAZIŠ SA POSLA?

ZA DVADESETAK MINUTA.

'OČEMO LI NEGDE NA KAFU ILI PIČE?

SAMO DA UZMEM JAKNU...

PREDLOŽILA SAM DA SKOKNEMO DO NJEGOVE GAJBE.

**SELMA, BEJBI...
TI VOLIŠ ŠAMPANJAC?**

**OH, DA...
OBOŽAVAM! PIJEM TO K'O VODU!**

**STAN MU JE BIO BOŽANSTVEN, SA VELIKIM TV-OM U BOJI,
KOŽNOM GARNITUROM I POZAMAŠNOM KOLEKCIJOM VIDEO
KAŠETA.**

**MMMM... DODIRNI TU KOŽU...KAKO JE
GLATKA...**

DOPADAM MU SE...

...HARDER!!:

**...YES...
OH, YES!!!**

VOLIŠ LI KOŽU, SELMA?

DA...

**IMATE LI VI IŠTA DRUGO OSIM SVINJSKE
KOŽE TAMO ODAKLE SI TI?**

UH, MISLIM DA ĆE ME SADA POLJUBITI..

**MALO PO MALO, ZAVRŠIMO U SPAVAČOJ SOBI...
POSLEDNJE ČEGA SE SEČAM BIO JE ROZARIJEV GLAS...**

..I ONDA SAM SE ONESVESTILA.

NE ZNAM KOLIKO SAM DUGO BILA U NESVESTI... KAD SAM SE KONAČNO PROBUDILA, GLAVA MI SE PROSTO RASPADALA...

LEŽALA SAM NA GOMILI SMEČA, NAZAD NA RADNOM MESTU, POLUGOLA...

DINO JE STAJAO U OKVIRU VRATA...

**MOJA ULOGA TVOG
ZAŠTITINIKA JE ZAVRŠENA. DAO SAM TI
VIŠE NEGO ŠTO BIH DAO RODENOM
DETETU... A DECE, KAO ŠTO
ZNAŠ... NEMAM.**

**UMESTO DA MI SE NA KOLENIMA ZAHVALJUJEŠ,
I LJUBIŠ SKUTE - A TI TAKO...**

**PAKUJ SE I BRIŠI! OD SADA SE BRINI
SAMA O SEBI.**

**TO JE BIO NAŠ POSLEDNJI
SUSRET.**

**HEJ, UJČE DINO...
AKO SI JOŠ ŽIV...**

DUGUJEM TI KURAC!

KRAJ